THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH FROM TSAR NICHOLAS II TO THE BOLSHEVIK REGIME

Claudiu Cotan

Senior Lecturer, PhD., „Ovidius" University of Constanţa

Abstract: The success of the Bolshevik revolution was due not only to the deep crisis that was prevailing in the Russian society, to the many defeats the tsarist Army suffered, but also to the turmoil the Orthodox Church had been passing through for several decades. A breach had been felt inside the Church between episcopate and the clergy of the parishes, as well as between clergy and the ordinary faithful. Many Russian intellectuals passed through a true crisis of religious identity, having been attracted by atheism and Marxism. Can we blame the Orthodox Church for the success of communism in Russia? I try to explain in this study the lack of reaction of the Orthodox Church when faced with the spreading of the communist ideology in the Russian society and Army.

Keyword: church, revolution, army, Bolshevism, crisis, atheism

După reforma religioasă impusă de țarul Petru cel Mare, Biserica Ortodoxă a intrat într-o perioadă de continuă marginalizare în societatea rusă. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea majoritatea populației avea acces doar la sistemul de învățământul al Bisericii Ortodoxe influențat de latinismul Contrareformei promovată de iezuiți și însușită de mulți preoți ucrainieni. În secolul următor s-a dezvoltat treptat un învățământul laic mult mai modern și menit să răspundă mai bine noilor cerințe ale societății. S-a cultivat treptat o ruptură între învățământul confesional și cel laic. Rusia era singura țară europeană în care universitățile nu aveau facultăți de teologie. Între elita culturală și clerul ortodox s-a instaurat treptat o ruptură care s-a adâncit permanent. Seminariile teologice care ofereau o educație mai bună au fost într-o permanentă criză din cauza lipsei fondurilor, a clădirilor adecvate, a manualelor și bibliotecilor. Cu toate reformele întreprinse pentru îmbunătățirea situației învățământului confesional s-a păstrat un decalaj cultural clar între preoți și credincioșii care s-au îndreptat spre învățământul laic modern, unde au dobâmndit o educație mult mai bună. Acest fenomen a fost vizibil în momentul în care mitropolitul Filaret a propus traducerea Bibliei în limba rusă modernă, acțiune criticată dur de mitropolitul Serafim de Sankt-Petersburg, care vedea în acest gest provocarea unei emancipări a credincioșilor, care ar fi interpretat textele scripturistice după mintea lor. Biblia a fost publicată în limba rusă în 1876, după ce mai întâi apăruse în traducere *Capitalul* lui Marx. Traducerea Bibliei a fost primită cu multă bucurie de credincioși și editată în peste un milion de exemplare[1].

Situația religioasă era tot mai complicată odată cu apariția sectelor religioase și cu intensificarea activității staroverilor care au ajuns să fie tot mult apreciați de ortodocși care îi vedeau ca adevărații păstrători ai credinței. Sihăstria Optina, cu renumiții săi duhovnici educați în tradiția starețului Paisie Velicikovski de la Mănăstirea Neamț, a fost cercetată de marii intelectuali

[1] Geoffrey Hosking, *Rusia popor și imperiu 1552-1917*, trad. de Dana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleagă, Edit. Polirom, Iași, 2001, pp. 168-170.

ruși și de scriitorii Gogol, Dostoievski și chiar de Lev Tolstoi, care în ultima sa criză spirituală din 1910 a murit în drum spre duhovnicul Ambrozie. Tolstoi își formase un sistem teologie propriu bazat pe exegeza Evangheliei așa cum o înțelesese el, mergând până la negarea miracolului și dumnezeirii lui Hristos, fugind de practica și teologia oficială a Bisericii pe care ajunsese să le deteste. Dostoievski era în schimb îmbibat de un creștinism hristocentric, profețind în scrierile sale violențele din timpul viitoarelor revoluții rusești.

În universitățile din Rusia circulau idei antireligioase și antibisericești care afectau Biserica Ortodoxă percepută ca unealtă docilă a statului, pe care mulți intelectuali care și-au pierdut credința au abandonat-o. În momentul canonizării Sfântului Serafim de Sarov, din 1903, organizată în grabă de familia țaristă fără a cere aprobarea Sfântului Sinod, s-a observat prăpastia care separa aristocrația de masa credincioșilor, discrepanțele profunde care afectau societatea rusă.

Înainte de anul 1905, credinţa ortodoxă era religia oficială, celelalte religii fiind admise pentru minorităţile etnice. În şcolile de stat, religia ortodoxă se constituia în disciplină de studiu pentru toţi copiii ortodocşi şi pentru toţi copiii proveniţi din familiile mixte, în care unul dintre părinţi era ortodox. Totuși, autonomia Bisericii față de stat a crescut, dar în același timp a ajuns la izolare şi la slăbirea legăturilor sale cu masa credincioşilor. Situaţia din Rusia era bine ilustrată într-o scrisoare pe care Lev Tolstoi a adresat-o ţarului Nicolae în 1902, prevestind revoluţia ce se apropia. Războiul ruso-japonez din 1904-1905, soldat cu înfrângerea armatelor ţariste, numeroasele greve muncitoreşti şi răscoalele ţăranilor au zguduit societatea rusă. De altfel, frământările din Rusia au continuat până la izbucnirea războiului care a prăbușit marelui imperiu țarist și a oferit victoria revoluţiei bolşevice din 1917.

Revolta din 22 ianuarie 1905, cunoscută sub denumirea de *Duminica Sângeroasă*, l-a avut în fruntea ei pe preotul ortodox G. A. Gapon (1870-1906), conducătorul marşului muncitorilor din Sankt-Petersburg, care se îndrepta spre Palatul de Iarnă pentru a cere ţarului un trai mai bun. Intervenţia sângeroasă a Armatei a adus grave prejudicii imaginii ţarului care până atunci fusese perceput de oamenii simpli ca fiind un protector al săracilor şi al unității Rusiei. Bolşevicii nu au avut niciun rol în timpul acestor evenimente, pe care însă le-au folosit în ulterioara lor propagandă[2]. Aceste mişcări sociale au obligat autorităţile ţariste să accepte o serie de schimbări politice și să promoveze și unele transformări în sfera vieții religioase. La 17 aprilie 1905, ţarul Nicolae al II-lea a acceptat *Actul de toleranţă* prin care s-a acordat libertate religioasă tuturor cetăţenilor Rusiei, chiar şi dreptul ortodocşilor de a trece la orice confesiune, cu toate că nu a existat o legislație pentru aplicarea acestui document. Biserica Ortodoxă Rusă, dominată de un centralism excesiv exercitat de cler cu excluderea aproape totală a laicilor din viaţa bisericească, a ajuns să fie criticată treptat de teologi şi oamenii de cultură, care o vedeau ca fiind incapabilă să se adapteze dinamicii societății.

În urma memoriilor clerului, dar mai cu seamă datorită criticilor mitropolitului Antonie Vadkovskij al Petersburgului (1846-1912), ţarul a aprobat la 27 decembrie 1905, convocarea unui sobor care să promoveze reforme în Biserica Ortodoxă. Discuţiile s-au purtat pe tema înoirii instituţiilor Bisericii la nivel de episcopii, parohii, şcoli teologice şi cler. Problema cea mai dezbătută a fost cea a compoziţiei viitorului sobor, locul şi rolul laicilor şi preoţilor în funcţionarea lui[3]. În cele din urmă s-a ajuns la o soluţie de compromis prin care şi preoţii şi laicii aveau drept de vot, dar episcopii beneficiau şi de dreptul de veto asupra deciziilor adunării. Principala propunere a soborului a fost restaurarea patriarhatului. Deciziile acestui sobor au fost comunicate

[2] Michael Lynch, *Reacţiune şi revoluţie: Rusia 1881-1924*, trad. Emilia Stere, Ed. All, București, 2000, pp. 54-55.
[3] Ioan I. Ică jr., „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX", în *Revista Română de studii teologice şi religioase*, I, 1-2, Cluj, 2007, pp. 63-64.

ţarului care l-a ratificat în aprilie 1907. Totuşi, în 1912 s-a înfiinţat un Comitet consultativ de pregătire a Soboru-lui ale cărei lucrări ce s-au desfăşurat în perioada 1912-1916 au fost adunate în cinci volume şi publicate.

Corupţia care domina societatea rusă afecta şi Biserica Ortodoxă, determinând pe unii dintre ortodocşi să se îndrepte către rascolnici-staroveri, care de acum au fost recunoscuţi ca „vechi credincioşi" şi acceptaţi în societate. Mai mult, toleranţa religioasă a facilitat unor credincişi ortodocşi şi posibilitatea de a îmbrăţişa catolicismul, protestantismul sau chiar de a trece la mahomedanism. Intelectualitatea rusă a ajuns însă să fie dominată de un indiferentism religios şi chiar de ateism.

Puterea politică dobândise o influenţă periculoasă asupra Bisericii. De aceea, atunci când mitropolitul Vladimir de Petrograd i s-a opus lui Rasputin, călugărul care ajunsese să controleze prin mistica sa familia imperială, a fost sancţionat de către ţar cu transferul la Kiev. Biserica Ortodoxă Rusă a avut foarte mult de suferit în perioada activităţii oberprocurorului C. P. Pobiedonoştev (1880-1905), când statul rus a ajuns să se amestece cu o deosebită brutalitate în viaţa bisericească.

Mişcările socialiste din secolul al XIX-lea erau neînsemnate, dar cooptau atenţia unora dintre preoţii ortodocşi, care le considerau benefice societăţii ruseşti şi chiar binecuvântau astfel de manifestaţii. Unii dintre ierarhi, precum episcopul Ambrozie de Kiev, s-au opus mişcărilor socialiste pe care le considerau adevărate pericole pentru Biserică. Ideile socialiste şi-au găsit rezonanţă şi în gândirea unor teologi. Chiar Bulgakov susţinea că adevăratul creştinism duce imperios la socialism. Apare în vremea acestor frământări politice conceptul de *socialism creştin*, tip de socialism pe care încearcă să-l fundamenteze Partidul Social Creştin, înfiinţat la Moscova în 1906. La congresul înfiinţării acestui partid au participat 45 de persoane, dintre care opt erau preoţi ortodocşi. Acest partid a reuşit să activeze mai mulţi ani şi să supravieţuiască şi în primii ani de după 1917[4]. Literatura socialistă s-a răspândit în aproape toate statele europene. Unii teologi au încercat fundamentarea ideologiei socialismului pe autoritatea Evangheliei şi chiar şi-au gândit înlocuirii creştinismului cu socialismul ca noua religie. Ca urmare a unor asemenea atitudini, un Congres ortodox pentru misiune creştină ţinut la Kiev în 1908 a hotărât luarea unor măsuri împotriva socialismului.

În noua situaţie Sfântul Sinod a intervenit pe lângă ţar şi a cerut reînfiinţarea patriarhatului, dar s-a lovit de refuzul ţarului Nicolae al II-lea, care îl percepea pe viitorul cap al Bisericii Ortodoxe ca fiindu-i concurent şi chiar rival. Conştient de schimbările produse în societatea rusă, Sinodul a acceptat înfiinţarea în fiecare parohie a unui „consiliu bisericesc-parohial", din care făceau parte 12 laici conduşi de preotul paroh. În seminariile teologice s-au introdus spre studiu limbile populaţiilor locale, dar şi un număr mai mare de discipline laice. Cu toate acestea, structura conservatoare a statului ţarist, dar şi cea a Bisericii Ortodoxe, au blocat reformele. Drept urmare, în 1906, Consiliul de Miniştri a interzis funcţionarilor publici, deci şi clerului ortodox, de a face parte din partidele politice sau din asociaţii cu caracter politic. Treptat s-au luat măsuri pentru împiedicarea trecerii ortodocşilor la alte culte, iar ideea convocării unui „Sobor" care să discute problemele bisericeşti nu s-a mai concretizat.

Mai mulţi episcopi şi preoţi au făcut parte din cele „patru Dume imperiale", unii fiind foarte activi votând o serie de legi retrograde ce urmăreau reintroducerea vechiului regim absolutist. În Biserica Ortodoxă puterea episcopilor era totalitară, hotărând soarta preoţilor care cereau adoptarea unor reforme. Preoţii adepţi ai reformelor bisericeşti au fost înlăturaţi sau mutaţi în alte parohii de unde au fost caterisiţi mai târziu. Oberprocurorul N. P. Raev, cel chemat să vegheze la

[4] Stanciu P. Cristian, *Biserica faţă de propaganda socialistă*, Bucureşti, 1921, p. 25.

aplicarea reformelor bisericești, era lipsit de inițiativă, iar Sinodul a ajuns să fie controlat de arhiepiscopul Arsenie Stadniţki şi de protopopul Şavelski în interesul lor și al celor apropiați.

Izbucnirea războiului a obligat Rusia să-și se mobilizeze Armata în sprijinul Serbiei atacată de Austro-Ungaria. Statele ortodoxe au intrat în război de partea Antantei, cu excepția Bulgariei, atrasă în sfera politicii Puterilor Centrale. Situaţia Rusiei în timpul Primului Război Mondial a fost agravată de erorile guvernării autocrate. Ţarul Nicolae al II-lea a preluat conducerea unei armate ai cărei ofiţeri erau avansaţi în posturile de comandă pe baza originii nobiliare şi nu a cunoştinţelor tactice şi militare. La Petersburg, treburile imperiului erau în grija împărătesei Alexandra, aflată sub influenţa lui Rasputin, fapt care a afectat imaginea familiei imperiale. În decembrie 1916, un grup de nobili l-au asasinat pe Rasputin în speranţa că Romanovii vor aduce schimbări în modul de conducere al unui popor tot mai neîncrezător în sistemul politic ţarist. În martie 1917 revoluţia a înlocuit autocraţia ţaristă cu o guvernare care a avut o slabă adeziune din partea populaţiei. La rândul său, în dorința de a elimina Rusia de pe frontul din est, Germania a susținut propaganda bolșevică și l-a ajutat Lenin, aflat în exil, să revină în Rusia. Acțiunea serviciilor secrete germane a contribuit major la prăbușirea Imperiului țarist. Continuarea războiului cu mari pierderi, dar mai ales propaganda bolșevică răspândită printre soldați, a declanșat o nouă revoluţie în toamna anului 1917. Victoria bolşevicilor a schimbat și politica Rusiei față de război. Bolșevicii promiseseră încetarea războiului, iar în toamna anului 1917 au început demersurile pentru încheierea armistițiului. Semnarea, la 3 martie 1918, a Tratatului de la Brest-Litovsk a însemnat pentru Rusia o înfrângere dureroasă.

În perioada anilor 1915-1918, Biserica Ortodoxă Rusă s-a preocupat de reglementarea vieţii sale interne afectată de dezastrelor produse de război. Revoluţia din martie 1917 a înlăturat regimului ţarist, dar totodată a eliberarat Biserica Ortodoxă de sub controlul statului. Pentru întărirea autonomiei bisericeşti s-au întrunit adunări compuse din clerici şi laici în toate marile oraşe, cu dorinţa de a adopta reforme care să dinamizeze viaţa duhovnicească a credincioşilor[5]. Soborul Bisericii Rusiei s-a întrunit în 15/28 august 1917, fiind alcătuit din 564 de membrii, clerici şi mireni. Problemele discutate în acest sobor au fost numeroase, iar pentru eficientizarea discuţiilor s-au constituit 22 de comisii. Hotărârea cea mai importantă a fost restabilirea patriarhatului şi acceptarea unei noi constituţii bisericeşti, alcătuită pe principii democratice, cu participarea laicilor în administraţia bisericească. Cuvântările pline de elan ale unor mari teologi precum arhimandritul Ilarion Troiţki sau Serghei Bulgakov, care s-au pronunțat în favoarea reînființării patriarhatului i-au determinat pe membrii Soborului să treacă la alegerea primului patriarh de după Petru cel Mare. Într-o atmosferă de teroare răspândită de Revoluţia bolşevică a avut loc ceremonia de întronizare a patriarhului Tihon (1865-1925) în biserica Uspenski din Kremlin[6]. Episcopii adunați în Sobor au adresat o scrisoare soldaților ruși pe care i-au chemat să lupte pentru țară și împotriva celor care și-au trădat poporul și cereau încetarea războiului: *Înlăuntrul ţăriii dărăpănare, pe front trădare. Întregi regimente abătute de tâlcuirile viclene ale trădătorilor şi spionilor şi amăgite de răutatea duşmanului părăsesc poziţiile, aruncă armele, trădează pe tovarăşi, predau oraşe, dăruiesc inimicului pradă colosală şi făuresc ruşinoase silinicii asupra locuitorilor paşnici. Între soldaţi sunt mulţi care râd de lege, îşi bat joc de bravură, omoară pe conducători, se înfrăţesc cu inimicii şi, în acelaş timp, împuşcă în spate pe eroii care merg la luptă. Lucru ne mai auzit în Rusia, dar care acum se petrece: armatele noastre care*

[5] Ioan I. Ică jr., „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX”, în INTER, *Revistă română de studii teologice şi religioase*, anul I, nr. 1-2, Cluj-Napoca-Sibiu, Craiova-București-Chișinău, 2007, pp. 66-67.

[6] Alexander Schmemann, „Patriarch Tikhon 1865-1925”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly* , vol. 19, number 1- 1975, p. 3-6.

uimeau lumea cu vitejia lor, actualmente sunt jucărie pentru inamic şi groază pentru rezervele noastre. Spionii nemţi şi năimiţii şi trădătorii noştri au răpit din armată spiritul şi inima. ... Duşmanul e la uşă. El se caţără de criptele sfinte de la Kiev şi de capitala de la nord. Rusia cea mare e la malul pieirei. Patria vă cheamă: Salvaţi-o! Uitaţi certele şi socotelele de partide, iertaţi ofensele ca fraţi, ca fii ai aceleaşi mame, întindeţi-vă unul altuia mânile iertătoare. Contopiţi-vă într-o singură familie, prin dragostea puternică către Patrie, gata la orice jertfă spre mântuirea ei întru numele lui Hristos. Către Dumnezeu, la rugăciune, la pocăinţă, la muncă, la dragoste frăţească şi iertare, toţi jertfă[7]. În acest timp revoluţia bolşevică zguduia întreaga Rusie, iar acţiunile comuniştilor făceau numeroase victime în marile oraşe ruseşti[8].

Autorităţile bolşevice care au preluat puterea politică au decretat libertatea religioasă pentru toate religiile de pe teritoriile ruseşti. Totodată, a fost oferită şi libertate mişcărilor anticlericale care atacau fără nici o consideraţie Biserica Ortodoxă. Bisericii i s-a luat dreptul de proprietate, locaşurile bisericeşti au ajuns în proprietatea comunităţilor locale, a fost eliminat învăţământul religios din şcolile de stat, icoanele au fost scoase din instituţiile statului, sfintele moaşte au fost transportate la muzee, şcolile teologice au fost închise, iar predica interzisă[9]. S-a trecut la confiscarea averilor bisericeşti, care au devenit proprietatea poporului.

Congresul General al Sovietelor din 10 iulie 1918 a provocat Bisericii numeroase probleme, iar Constituţia adoptată preciza că preoţii şi călugării nu mai erau socotiţi membri ai comunităţii. Clericilor li s-a interzis dreptul de a alege şi de a fi aleşi în soviete sau de a fi profesori în şcolile de stat. Nimeni nu putea invoca principii religioase pentru a refuza îndeplinirea îndatoririlor cetăţeneşti. *Decretul de despărţire a Bisericii de Stat* din 20 ianuarie/2 februarie 1918, stabilea şi viitoarea organizare a Bisericii. Actele de stare civilă treceau în seama statului, iar Bisericii i se interzicea exercitarea oricărui rol în societatea rusească.

Amenințarea bolșevismului și schimbările politice ce se anunțau nu au fost percepute de preoții ortodocși din parohii sau de preoții militari din Armata țaristă intrată într-un proces rapid de bolșevizare. În Rusia ţaristă clerul militar ortodox s-a bucurat de o bună organizare prin implicarea protopopului Gheorghi Şavelski, preşedintele congresului clerului militar ţinut iunie 1914, la Sankt-Petersburg. În cadrul acestei importante întruniri s-au discutat problemele pe care capelanii ortodocşi le întâmpinau în activitatea lor şi au stabilit o listă cu îndatoririle ce le reveneau în timp de război. În Armata şi Marina ţaristă se găseau peste 5000 de capelani. De la declanşarea războiului, Biserica Ortodoxă Rusă a avut un rol activ în sprijinirea Armatei ţariste. La 20 iulie 1914, Sfântul Sinod a făcut apel ca mănăstirile, bisericile şi credincioşii să vină în ajutorul celor răniţi şi să înfiinţeze spitale militare. În aceeaşi zi, episcopii ortodocşi au cerut ca în parohii să fie organizate acţiuni pentru ajutorarea familiilor celor trimişi pe front. În august 1914 au apărut primele infirmerii militare înfiinţate cu fonduri donate de Sfântul Sinod, de şcolile teologice şi de mănăstiri. În timpul războiului au fost decoraţi 1072 de preoţi, 30 au decedat, 400 au fost răniţi, iar peste 100 au fost luaţi prizonieri, slujind apoi în diferite lagăre de prizonieri din Austria şi Germania.

În decembrie 1916, protopopul Gheorghi Şavelski a prezentat un memorandum în care a cerut impunerea unor măsuri speciale pentru întărirea spirituală a soldaţilor, în special a celor din rezerva Armatei. La începutul anului 1917 acesta a organizat un congres al preoţilor militari cu scopul îmbunătăţirii activităţii acestora devenită tot mai dificilă. Revoluţia bolşevică a demonstrat însă slaba legătură dintre soldaţi şi capelanii ortodocşi. Ideologia comunistă a subminat activitatea

[7] Arhiva Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, Dosarul nr. 81/Războiul 1916-1918, vol. VII.
[8] Alexander Schmemann, „Patriarch Tikhon 1865-1925",, pp. 6.
[9] A. Küry, „Situaţia actuală a Bisericilor Ortodoxe de Răsărit", trad. de N. Terchilă, în *Revista teologică*, nr.10-11, 1925, p. 333.

preoţilor militari şi a distrus spiritul combativ al Armatei ţariste, fără ca preoții militari să observe gravitatea acestui fenomen și să ia măsurile cuvenite[10].

Suferinţele la care au fost supuşi clericii ruşi în timpul revoluției bolșevice au devenit tot mai brutale şi mulţi episcopi şi preoţi au căzut victime terorii. În faţa acestei situaţii s-a ridicat cu hotărâre patriarhul Tihon, care la 25 octombrie 1918, a publicat un protest împotriva atrocităților săvârșite de boșevici împotriva clerului ortodox. Acest document constituie un adevărat rechizitoriu la adresa guvernării brutale bolşevice.

În urma Păcii de la Brest-Litovsk, Rusia a fost nevoită să accepte condiţiile impuse, pierzând din teritoriul său Ucraina şi Ţările Baltice. Această pace punea însă în pericol frontul de vest, unde Franţa şi Marea Britanie duceau un război foarte greu. Ieşirea Rusiei din război însemna și imposibilitatea României de a mai continua lupta. Franţa, Marea Britanie şi Japonia au susţinut militar şi financiar pe partizanii ţarismului în dorinţa de a distruge sovietele şi de a redeschide frontul din est. Unităţi militare englezeşti au debarcat la Arhanghelsk şi Murmansk, la Vladivostock au sosit regimente japoneze, iar un corp expediţionar francez a debarcat la Odessa şi în Transcaucazia. Armata Roşie, organizată de Troţki, a reuşit să înfrângă treptat aceste trupe. Cu toate reuşitele militare obţinute în luptele cu bolşevicii, soldaţii amiralului țarist Kolceak au fost înfrânţi, iar Judenici a fost obligat să se retragă în Estonia, iar Wrangel în Turcia. S-au retras din faţa ofensivei comuniste şi cei 2000 de preoţi din trupele lui Kolceak, cei 1000 de preoți din unităţile militare conduse de Denikin și alți 500 de clerici din preajma lui Vranghel. După înfrângere, mulţi dintre aceştia au emigrat[11]. Asfel, pentru prima dată în Europa s-a format un stat comunist care vedea în credinţa religioasă un duşman al propriei ideologii atee.

Starea sufletească a soldaţilor ruşi, afectaţi puternic de propaganda bolşevică a fost evidenţiată şi într-o serie de rapoarte ale preoţilor militari. În Rusia, majoritatea ortodocşi participau la slujbele religioase, iar Biserica Ortodoxă Rusă i-a încurajat să participe la război alături de ţar. Dar, odată cu rapida creşterii a ataşamentului faţă de persoana ţarului, au apărut şi manifestările anti-războinice. Deznădăjduiţi de anii de război, soldații ruşi au fost convertiți uşor de ideologia bolşevică şi de ideea încetării războiului. Astfel, au fost recrutaţi cu uşurinţă de Armata Roșie, mai cu seamă că majoritatea soldaţilor ruşi proveneau din rândul ţăranilor, clasă socială încă oprimată.

Abdicarea ţarului Nicolae al II-lea a accelerat mişcarea de independenţă din Ucraina, unde a luat fiinţă Rada ucraineană, care a proclamat autonomia. La Kiev vocile unor clerici ucrainieni cereau ca Biserica Ortodoxă Ucraineană să se separe de Moscova. În octombrie 1917 a luat fiinţă Rada bisericească alcătuită din clerici şi mireni ucrainieni. Mitropolitul Vladimir de Kiev se găsea în acea perioadă la Moscova unde, din luna august, erau deschise lucrările Marelui Sobor. În timpul acestui Sobor a fost discutată şi situaţia Bisericii Ortodoxe din Ucraina, unde urma să fie trimisă o delegaţie a Sfântului Sinod care să discute cu Rada ucraineană. Rada bisericească a hotărât susţinerea autocefaliei, dar un sinod întrunit în ianuarie 1918, la care au participat şi reperezentanţii Patriarhiei Moscovei, sub preşedenţia mitropolitului Vladimir, a hotărât păstrarea legăturilor bisericeşti cu Patriarhia Moscovei şi acceptarea traducerii în limba ucraineană a textelor liturgice. Situaţia din Ucraina s-a complicat când forţele militare bolşevice au reuşit să preia conducerea în Kiev, unde la 26 ianuarie 1918, l-au împuşcat pe mitropolitul Vladimir. O întrunire a aceluiaşi sinod din iunie 1918 a proclamat autonomia Bisericii Ortodoxe din Ucraina. În fruntea Radei ucrainene a ajuns Pavel Skoropaski, înlocuit apoi cu Simeon Petliura, care i-a susţinut pe

[10] Mihail Vitalievici Şkarovscki, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX”, în *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX,* coord. Christine Chaillot, Edit. Humanitas, Bucureşti, 2011, pp. 386-400.
[11] Mihai Vitalievici Şkarovski, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul al XX-lea”, p. 407.

autocefalişti. După cucerirea Kievului de către armatele bolşevice au plecat în exil o serie de ierarhi și preoți ortodocși. Din Rusia au emigrat şi majoritatea teologi care au revitalizat gândirea teologică din Occident.

La 20 noiembrie 1920, patriarhul Tihon a emis o *Enciclică* prin care se permitea grupurilor de eparhii locale să formeze împreună autocefalii în cazul în care contactul cu Patriarhia devenea imposibil. Un astfel de organism a fost *Administraţia temporară bisericească pentru sudul Rusiei,* formată din soborul inter-provincial de la Stavropol din mai 1919 şi asistat de toţi foştii deputaţi locali. Retragerea lui Wrangel a deterinat și emigrarea ierarhilor ruși la Constantinopol, iar din capitala Turciei la Karlovtz în Serbia, unde în 1921 au fost primiți de patriarhul Dimitrie al Bisericii Ortodoxe Sârbe. În anul următor, administraţia bisericească din Karlovitz, s-a denumit *Sinodul episcopal al Bisericii Ortodoxe Ruse din străinătate*.

Un capitol important în istoria Bisericii Ortodoxe Ruse îl ocupă activitatea ortodocşilor ruşi din emigraţie. Biserica Ortodoxă Rusă de la Karlovitz era alcătuită în special din acei membri ai clerului care serviseră direct în Armata ruşilor albi ca preoţi militari sau care îşi demonstraseră public simpatia pentru regimul ţarist. Emigraţia rusă îl critica pe patriarhul Tihon pentru refuzul său de a binecuvânta acţiunile militare anti-bolșevice. Mare parte din comportamentul viitor al așa numitului „Sinod de la Karlovitz" poate fi explicat prin această ostilitate a episcopilor faţă de cei care nu le-au împărtăţit aceleaşi opinii politice şi nu au aderat la acţiunile lor antibolşevice. Biserica Ortodoxă Rusă de la Karlovitz era alcătuită în special din acei membri ai clerului care serviseră în calitate de combatanţi în *regimentele lui Iisus* sau din admiratori ai țarismului. Printre aceştia se număra episcopul Veniamin, capelanul şef al forţelor Wrangel în Crimeea. Mitropolitul Antonie Khrapovitsky, care obţinuse cel mai mare număr de voturi pentru funcţia de patriarh la Marele Sobor din 1917, a devenit conducător al „Sinodului de la Karlovitz". Printre episcopii refugiaţi se afla şi mitropolitul Platon Rozhdestvenski de Odesa, arhiepiscopul Evloghie Georgievsky de Volynia şi episcopul Veniamin Fedechenkov, aceştia urmând să joace un rol crucial în activitatea Bisericii Ortodoxe Ruse din emigraţie.

Câțiva dintre ierarhii ruși, în refugiul lor către Constantinopol, au trecut și prin Iași, unde au fost primiți de mitropolitul Pimen al Moldovei și Sucevei, care le-a prezentat situația bisericească din Basarabia și relațiile cu Patriarhia Mosovei. Într-un document păstrat în Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei este prezentat acest moment în care s-a încercat și conturarea cauzelor care au dus la victoria comunismului în Rusia: *„A doua zi a sosit din Galaţi unde fusese refugiat, arhiepiscopul Alexie Dorodniţen (ucrainian) care a fost primit cu aceeaşi bunăvoinţă de Î. P. S. Mitropolit al Moldovei ca şi ceilalţi ierarhi ruşi. De aici arhiepiscopul a plecat spre Galaţi, ca împreună cu ceilalţi tovarăşi să urmeze călătoria.*

De notat este o declaraţie a P. S. Arhiepiscop Alexie, în urma întrebării făcută de Î. P. S. Mitropolit Pimen şi anume Î. P. S. Mitropolit Pimen a pus arhiepiscopului această întrebare: cum se explică faptul că poporul rus aşa de credincios pravoslavnic, până la bigotism, într-un moment să se schimbe şi să devină aşa de crud şi lipsit de bunătatea şi blândeţea creştinului?

P. S. Arhiepiscop a răspuns: Se vede că educaţia sufletească a norodului nostru rusesc a fost superficială, căci noi nu ne-am ocupat cu toată stăruinţa de educaţia lui, ci am căutat să plăcem mai mult stăpânirii lumeşti, urmărind bunuri pământeşti şi decoraţii, iar nu educaţia creştină. Iată ce vă pot răspunde la întrebarea ce mi-o puneţi"[12].

Ideea înființării unei administrații bisericești pentru diaspora rusă a aparținut episcopului Veniamin Fedchemkov. În decembrie 1920 el a condus o delegație la mitropolitul Antonie, pe care l-a rugat să ceară permisiunea Patriarhiei Ecumenice să organizeze o administrație bisericească

[12] Arhiva Sfântului Sinod, Dosar nr. 143/1916-1923, f. 86 f. v.; f. 87 f. v.

pentru diaspora rusească. Patriarhia Ecumenică a răspuns petiţiei printr-un *Tomos* care aproba organizarea unei *Administraţii temporare a Bisericii Ortodoxe Ruse în străinătate* sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Gestul Patriarhiei Ecumenică, fără o eliberare canonică din partea Patriarhiei Moscovei nu era legal din punct de vedere bisericesc, iar patriarhul Tihon în corespondenţa sa cu Constantinopolul a precizat acest fapt[13].

În 1921 *Administraţia Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei* și-a stabilit sediul la Karlovitz, unitatea ei fiind curând pusă la încercare. Conflictul din 1926 care a dus la divizarea Bisericii din emigraţie a fost cauzat de ultimatumul adresat mitropolitului Evloghie şi lui Platon de a recunoaşte Sinodul de la Karlovitz ca cea mai înaltă autoritate bisericească din emigraţie. Aceștia au refuzat argumentând că erau numiţi de patriarhul Moscovei, iar Karlovitzul nu avea nici o autoritate asupra lor. În plus ei erau singurii episcopi din emigraţie cu numiri canonice valide. În anul următor Sinodul de la Karlovitz a întrerupt comuniunea cu Patriarhia Moscovei, unde mitropolitul Serghie Stragorodsky, locțiitor de patriarh după moartea lui Tihon, a declarat „loialitate" statului bolșevic. La rândul său mitropolitului Evloghie, care încercase să păstreze legătura canonică cu Moscova, în 1927 a hotărât să treacă sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice.

Sub teroarea comunistă şi la presiunea lui Lenin, marii teologi ruşi au început să ia drumul exilului. Până în anul 1850 teologia rusă fusese tributară influenţelor apusene catolice şi protestante diminuate de teologii Macarie Bulgakov, Silvestru de Canev şi N. Malinovski. Teologia rusă a devenit originală prin mitropolitul Filaret Drosdov al Moscovei (†1867) și prin marele ascet Teofan Zatvornik (†1894), editorul *Filocaliei* în limba rusă. Cel mai original teolog rus din secolul al XIX-lea a fost însă Aleksei Homiakov (†1860). Au existat însă clerici şi teologi ruşi care au îmbrăţişat marxismul, iar alţii precum Serghei Bulgakov au revenit în Biserică după o intense activitate marxistă. Unii dintre părinţii Renaşterii religioase ruse aflaţi în exil au fost invitaţi să predea în centrele universitare din Belgrad, Sofia, Praga şi Varşovia. Parisul a devenit însă adevăratul centru al teologiei universitare ruse[14]. Aici au activat câteva decenii cei mai mari teologi ruși care au realizat unele dintre cunoscutele lucrări teologice care sunt până astăzi opere de referinţă în teologia răsăriteană. O parte dintre teologii ruși din emigrație, precum Bulgakov, Berdiaev, N. Lossky și George Florovsky au intrat sub jurisdicția mitropolitului Evloghie. Un al treile grup de parohii rusești din diaspora au rămas sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei, printre aceștia fiind teologul Vladimir Lossky[15]. O parte dintre teologii ruși din diaspora au format grupul euroasiatic care se opunea occidentalizării teologiei ortodoxe ruse și încurajau o revenire la propriile sale rădăcini, considerând instaurarea comunismului ca fiind un moment benefic acestui proces prin izolarea în care intra Rusia. În volumul teologic *Rusia și latinitatea*, publicat în 1923, teologii euroasiatici considerau convertirea la catolicism ca fiind mai rău mai mare decât a fi ucis în Rusia comunistă. Convertirea aducea moarte sufletului, pe când comuniștii omorau doar trupul[16].

Întrucât metoda de anihilare a religiei prin desfiinţarea totală a bazei sale spirituale şi materiale eşuase, Lenin a recurs la o metodă nouă: neutralitatea înţelegătoare faţă de grupurile religioase minoritare şi atacarea directă a Bisericii Ortodoxe. Propaganda sovietică pretindea că atacul guvernului la adresa Bisericii Ortodoxe nu era o persecuţie religioasă, ci o luptă împotriva moştenirii reacţionare a trecutului ţarist. Rezoluţiile politice adoptate de Soborul de la Karlovitz

[13] Dimitry Pospielovsky, *The Orthodox Churc in History of Russia*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1998, p. 221.
[14] Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, trad. de Adela Lungu, Edit. Doxologia, Iași, 2014, p. 88.
[15] Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, pp. 101-103.
[16] Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, p. 124.

care atacau deschis politica antireligioasă dusă de bolşevici, erau folosite de propaganda comunistă care considera diaspora ortodoxă rusă ca susținătoare a țarismului.

Pentru a demonstra că Biserica Ortodoxă era persecutată pentru motive nereligioase, sovieticii aveau nevoie de o altă Biserică Ortodoxă care să fie puternic pro-sovietică. Astfel, liderii bolșevici au hotărât în mai 1921 formarea „Bisericii vii". Campania înființării acesteia a fost sincronizată cu arestarea patriarhului Tihon sub pretextul că s-ar fi opus campaniei de confiscare a tezaurelor bisericeşti care urmau să fie folosite pentru a feri populaţia din zona Volgăi de foamete. De fapt, patriarhul a fost primul care a apelat la ajutorul liderilor religioşi din Europa şi la cel al propriilor săi clerici şi credincioși, în august 1921, pentru ajutorarea celor săraci. La ordinul său s-a creat un fond bisericesc în acest scop, dar guvernul sovietic a ordonat patriarhului să vireze toate donaţiile la *Fondul de stat pentru regiunile afectate de foamete* şi să închidă fondul bisericesc separat[17]. Patriarhul s-a conformat şi a apelat la clerici şi la credincioşi să doneze toate tezaurele Bisericii, cu excepţia sfintelor vase folosite direct la Sfânta Liturghie. Din acest moment în presă bolșevică a început o campanie împotriva patriarhului şi împotriva Bisericii, preoții fiind învinuinuiți de indiferență față de suferinţa umană.

La Moscova, E. I. Zhilin, membru în mişcarea muncitorească condusă de preotului Gapon, a format în iunie 1917 *Partid Muncitoresc Social Creştin*. Partidul s-a bucurat de patronajul patriarhului Tihon, care l-a numit pe preotul S. Kalinovski în funcția de capelan al acestei formațiuni politice. Un alt proeminent membru al partidului a fost N. D. Kuzneţov, profesor de drept canonic şi participant deosebit de activ la *Conferinţele pre-conciliare* din anii 1906-1917 şi în cadrul Soborului de la Moscova. Programul politic socialist al acestui partid era radical, cu excepţia faptului că în locul principiului socialist al luptei de clasă, partidul predica armonia socială şi se pronunţa pentru încheierea războiului civil. În consecinţă, programul partidului era mai aproape de solidarism decât de marxism. În martie 1919, conducerea partidului a apelat la patriarh pentru a permite partidului să opereze în cadrul Bisericii, pentru a recruta clerici şi pentru a distribui literatură politică în biserici. Administraţia patriarhală a respins cererea, dar a adăugat că Biserica era favorabilă partidului, întrucât scopurile stabilite promovau „binele Sfintei Biserici Ortodoxe". Apelând în numele partidului, Zhilkin şi Kuzneţov au reuşit să obţină acordul comisarilor bolşevici pentru a deschide Kremlinul serviciilor religioase din cele trei zile de Paşti ale anului 1919. Tot în numele partidului, Kuzneţov a prezentat numeroase proteste guvernului sovietic împotriva persecuţiilor şi atacurilor la adresa drepturilor credincioşilor. Îngăduința bolşevicilor a luat sfârşit în urma *Memorandumului* alcătuit de acest partid prin care a fost condamnat decretul din 23 ianuarie 1918, care separa Biserica de statul comunist.

În 1922 existau două atitudini în cadrul conducerii Partidului Comunist cu privire la Biserică, cea a lui Lenin şi cea a lui Troţki. La început, Lenin a fost de acord cu distrugerea Bisericii dintr-o singură lovitură. Troţki a impus însă viziunea sa asupra controlului Bisericii pe care a hotărât să o divizeze folosindu-se de confiscarea bunurilor bisericeşti, de sprijininul oferit de cei favorabili confiscării şi de persecuțiile lansate împotriva susţinătorilor patriarhului Tihon. Conducerea sovietică căuta să-i sprijine activ pe „renovaţionişti", adică pe cei care doreau înființarea unei Biserici paralele, să le dea fonduri şi să le creeze facilităţi pentru publicarea periodicelor şi pentru organizarea de congrese şi sinoade. În 1922 existau ierarhi şi preoţi care nu agreau politica patriarhului în privinţa tezaurelor bisericeşti, dar respectul lor faţă de canoane nu le permitea să acţioneze împotriva sa. La 6 mai 1922, patriarhul Tihon a fost arestat şi acuzat de instigare la vărsare de sânge, tocmai datorită ordinelor sale care reglementau ceea ce bisericile trebuiau să doneze pentru fondul de ajutorare şi ce trebuiau să păstreze. Bolșevicii au trecut la

[17] Claudiu Cotan, *O istorie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Edit. Vasiliana '98, Iaşi, 2009, pp. 54-55.

formarea „Bisericii vii” ca unitate bisericească administrativă alternativă la Biserica Ortodoxă. Liderii „Bisericii vii” l-au vizitat în temniță pe Tihon în încercarea de a prelua controlul întregii Biserici Ortodoxe Ruse. Aceștia au emis o declaraţie în sensul că ei ar face parte din grupul provizoriu de guvernare a Bisericii auto-intitulat *Înalta Administraţie Bisericească Temporară*. Mitropolitul Agafangel, ca locţiitor de patriarh, a condamnat declarația ca fiind o acțiune fără nici un fel de validitate bisericiască. Acest lucru a înfuriat conducerea sovietică, care l-a arestat şi l-a exilat în nord-estul arctic.

O atitudine similară faţă de renovaţionişti a adoptat şi mitropolitul Veniamin al Kievului, care l-a excomunicat pe Vvedenski conducătorul „Bisericii vii” şi pe toţi ceilalţi rebeli renovaţionişti din eparhia sa. Totuşi arestarea lui Veniamin a fost dificilă datorită disponibilităţii sale de a coopera în problema confiscării tezaurelor. Mitropolitul a fost arestat, dar a refuzat să retracteze excomunicarea grupului Vvedebskii, chiar şi atunci când a fost amenințat cu moartea. Împreună cu el au mai fost arestaţi și 12 dintre cei mai influenţi preoţi şi laici din oraş. Imediat ce episcopul Aleksei de Petersburg a preluat administraţia episcopală, după arestarea mitropolitului, i s-a comunicat de către autoritățile comuniste că Veniamin va fi executat dacă nu va fi ridicată excomunicarea lui Vvedenskii şi a colaboratorilor săi. Aleksei a raportat situaţia Consiliului eparhial, care a hotărât salvarea vieţii mitropolitului, drept pentru care a fost ridicată excomunicarea lui Vvedenski. Episcopul Aleksei a descoperit că mitropolitul fusese ucis în noaptea de 12/13 august 1922, nu departe de Leningrad.

În 1917 papa Benedict al XV-lea, ca urmare a căderii țarismului, a fondat la Roma Institutul papal oriental, care avea ca scop principal pregătirea misionarilor care urmau să activeze în Rusia. Activitatea misionară catolică a fost dinamizată de papa Pius al XI-lea, care a emis enciclica *Ecclesiam Dei*, care se adresa în special rușilor chemându-i să devină membrii ai Bisericii Catolice. Pentru aceasta a deschis în 1928, la Roma, o facultate în care urmau să fie pregătiți pe preoții greco-catolici care să activeze în comunitățile ucrainiene din Italia. Mai mult, Vaticanul a sprijinit „Biserica vie”, care a tulburat Biserica Ortodoxă Rusă în anii 1917-1946[18].

BIBLIOGRAPHY

Arhiva Sfântului Sinod, Dosar nr. 143/1916-1923, f. 86 f. v.; f. 87 f. v.
Arhiva Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, Dosarul nr. 81/Războiul 1916-1918, vol. VII.
Cotan, Claudiu, *O istorie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Edit. Vasiliana ’98, Iaşi, 2009.
Gavrilyuk, L. Paul, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, trad. de Adela Lungu, Edit. Doxologia, Iași, 2014.
Hosking, Geoffrey, *Rusia popor și imperiu 1552-1917*, trad. de Dana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleagă, Edit. Polirom, Iași, 2001.
Küry, A., „Situaţia actuală a Bisericilor Ortodoxe de Răsărit”, trad. de N. Terchilă, în *Revista teologică*, nr.10-11, 1925.
Lynch, Michael, *Reacţiune şi revoluţie: Rusia 1881-1924*, trad. Emilia Stere, Edit. All, Bucureşti, 2000.

[18] Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, p. 127.

Ică, I. Ioan jr., „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX", în INTER, *Revistă română de studii teologice şi religioase*, anul I, nr. 1-2, Cluj-Napoca-Sibiu, Craiova-București-Chișinău, 2007, pp. 59-87.
Pospielovsky, Dimitry, *The Orthodox Churc in History of Russia*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1998.
Schmemann, Alexander, „Patriarch Tikhon 1865-1925", în *St. Vladimir's Theological Quarterly* , vol. 19, number 1- 1975.
Stanciu, P. Cristian, *Biserica faţă de propaganda socialistă*, Bucureşti, 1921.
Şkarovscki, Mihail Vitalievici, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX", în *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, coord. Christine Chaillot, Edit. Humanitas, Bucureşti, 2011, pp. 386-400.